

H. K. Riikonen

Filosofian ja kirjallisuuden rajamailla

Floora Ruokonen & Laura Werner (toim.), *Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature*. Acta Philosophica Fennica Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006. 205 s.

Otsikon ”Filosofian ja kirjallisuuden rajamailla” voisi ajatella alluusioksi V. A. Koskenniemen myöhäiseen, hänen heikoimpiinsa kuuluvaan esseekokoelmaan *Filosofian ja runouden rajamailta* (1961). Tällaisen alluusion voi kuitenkin unohtaa. Siinä missä Koskenniemi tarkasteli aikansa sanomalehtikritiikin normaaliin tapaan toisaalta kaunokirjallisuutta, toisaalta joitain filosofisia teoksia, siinä Floora Ruokosen ja Laura Wernerin toimittama artikkelikokoelma filosofian ja kirjallisuuden suhteista ja kosketuskohdista kuuluu teoreettisen otteensa ja

tarkastelukulmiensa puolesta aivan eri tasolle.

Visions of Value and Truth sisältää toimittajien johdannon ohella kolmeen nimeämättömään osastoon jaoteltuina 11 tutkielmaa, kukin laajuudeltaan 10–20 sivua. Ensimmäisessä osastossa tarkastellaan kaunokirjallisia teoksia suhteessa siihen, miten ne valaisevat filosofisia elämäнкыsymyksiä. Toisessa osastossa ei liikuta pelkästään kirjallisuuden vaan yleisemminkin taiteen parissa ja pohditaan taiteiden arvoa ja merkitystä. Viimeinen osasto on omistettu kirjallisen ja filosofisen ajattelun vuorovaikutukselle.

Kohteiden valintaa

Teoksessa esille tulevat kirjailijat eivät sinänsä ole mitenkään yllättäviä valintoja. Filosofista osapuolta kirjallisuuden ja filosofian dialogissa edustavat etenkin Benjamin (Richard Eldridgen ja Esa Kirkkopellon artikkelit), Descartes (Bridget Clarke), Foucault (Johanna Oksala), Husserl ja Kierkegaard (Sara Heinämaa) sekä Sartre (Pauliina Remes).

Kirjallisen osapuolen edustajina käsitellään varsinkin Borgesia (Dan Lloyd), Dostojevskia (Juha Sihvola), Sebaldia (Eldridge) ja Tournier'ta (Remes) sekä jonkin verran Brechtii

(Benjaminin yhteydessä) ja Raymond Rousselia (Foucault'n yhteydessä). Mukana on myös muutamia kirjailijoita, jotka ovat toimineet sekä kaunokirjallisuuden että filosofian sarjoilla; näitä ovat Simone de Beauvoir ja Jean-Paul Sartre. Sara Heinämaa tuo esille Beauvoir'n Ranskan ulkopuolella varsin vähälle huomiolle jääneen filosofisen tuotannon. Sartre puolestaan tulee esille useassa artikkelissa, keskeisimmin Pauliina Remeksen tutkielmassa, jossa tarkastellaan Michel Tournier'n *Perjantai*-romaanin Sartren *L'être et le néant*-teoksen illustroijana, sekä Johanna Oksalan artikkelissa, jossa Foucault'a luetaan Sartren taustaa vasten.

Laajin esimerkkiaineisto on etiikan, retoriikan ja kirjallisuuden yhteyksiä tarkastelevalla Tzachi Zamirilla; siihen kuuluu englantilaisen renessanssikirjallisuuden (Spenserin *Faerie Queen*, Shakespeare), George Eliotin *Middlemarchin* ja Toni Morrisonin *Beloved*-romaanin ohella myös kuvaamataidetta, Michelangelon *David*. Ainoa suomalainen kaunokirjallinen teos, joka kirjassa mainitaan, on Kari Hotakaisen *Juoksubaudantie*, mutta sekin vain satunnaisena esimerkkinä.

Mukana on sekä teosten yleisempää tarkastelua että yksittäisten tekstien luentoja. Lähemmin analysoituja teoksia ovat Borgesin "Aleph", Sebaldin laaja novelli "Paul Bereyer" ja Ivan Karamazovin esittämä tarina venäläisestä kenraalista Dostojevskin romaanissa sekä Tournierin romaani *Perjantai*. Eräänlaista toista ääripäätä merkitsee Josef Früchtlin artikkeli "The Modern Morals of Literature", jossa käsitellään useita filosofi ja Platonista Heideggeriin ja Rortyyn mutta jossa ei analysoida yhtään kaunokirjallista tekstiä tai tekstinäytettä (vain kerran ohimennen luetellaan viisi maailmankirjallisuuden klassikkoa Homeroksesta Goetheen).

Bridget Clarke keskittyy artikkelissaan yhteen ainoaan filosofiin, Descartesiin. Hän tarkastelee Descartesin *Meditaatioita* kirjallisuuden lajin kannalta (suhteuttaen sen lyhyesti myös 1500- ja 1600-lukujen muuhun vastaavan kirjallisuuteen, joskin ainoana yksittäisenä vertailukohtana

ovat Ignatius Loyolan *Hengelliset harjoitukset*). Kirjoitus on muun muassa sikäli mielenkiintoinen, että kirjoittaja pohtii samalla omaa suhdettaan kyseessä olevaan teokseen.

Tämäntapaisten artikkelikoelmaan, joka tietenkin on syntynyt yksittäisten kirjoittajien omien intressien pohjalta ja varassa, kohdalla ei tietenkään pitäisi ryhtyä osoitteluun, mitä filosofi ja kirjailijoita olisi myös pitänyt ottaa mukaan. Mutta sanottakoon kuitenkin, kenet itse olisin myös ottanut mukaan, jos olisin ollut kirjaa toimittamassa ja saanut vapaat kädet valita tutkimuksen kohteita. Kyseessä olisi epäilemättä Albert Camus, joka on Suomessa pitkään ollut kriitikkona ja filosofina syrjässä, mutta johon muualla on jatkuvasti kiinnitetty huomiota. Camus olisi tämän kokoelman kannalta ollut kiinnostava ei vähiten Dostojevski-yhteyksiensä takia.

Syvyys ja läheisyys

Edellä mainitsemistani yleisistä näkökohdista voidaan mainita erityisesti Richard Eldridgen artikkelissa esille tuleva käsite *reflective depth*, jonka kohdalla kirjoittaja kysyy: "Why and how is it a good thing for persons to be deep or to cultivate the ability to reflect deeply about life?" Lähemmin Eldridge tarkastelee tämän "syvällisen pohdinnan" ilmenemistä kirjallisessa taideteoksessa (esimerkkinä Sebaldin kertomus), mutta kyse on myös lukijan suorittamasta pohdiskelusta. Käsitteen kääntäminen luontevalle suomen kielelle on hankalaa. Mieleen tulevat kieltämättä "syvähenkisen" ja "syvähenkisen elämän" käsitteet, joista ovat puhuneet Volter Kilpi¹ ja Eino Kaila. Ne muodostavat kaikessa erilaisuudessaankin kiinnostavan vertailukohtan Eldridgen "syvälliselle pohdinnalle". Kailan "syvähenkinen elämä" on epäilemättä retorinen ja avoimemmaksi jäävä käsite² Eldridgen analyttisempään ilmaisuun verrattuna. Kailan käsitteen taustalla on Bergson³, jota Eldridge ei lainkaan mainitse.

Toinen kiinnostava käsite on *aesthetic intimacy*, jota Arto Haapala käyttää kirjoittaessaan kirjallisuuden

ja taiteen kokemisesta. Haapala ei lainkaan puhu "esteettisestä elämyksestä" tai "esteettisestä kokemuksesta", joita aikaisempi estetiikka on loputtomasti pohtinut. Haapalan lähtökohtana on ajatus, että taide teokset eivät ole objekteja vaan tapahtumia, joihin voidaan sitoutua tai osallistua eriaikaisesti. Haapala tiivistää artikkelinsa havainnolliseen kahdeksankohtaiseen luonnehdintaan esteettisen intiimisyuden luonteesta ja ominaisuuksista. Luultavasti voinee ajatella, että "esteettinen elämys" voisi olla jokin niistä monista ilmenemismuodoista, joita "esteettisellä läheisyydellä" voi olla.

Benjaminin ja Brechtin teatteri

Koska ei ole mahdollista käydä kaikkia artikkeleita läpi, nostan esille seuraavassa enää vain kaksi, itsessään varsin erilaista artikkelia. Tutkielmassaan "Prosaic Stage. Reflections

**Kirkkopellon
tutkielma liikkuu
kiinnostavasti kirjallisuuden
tutkimuksen ja teatterintutkimuksen ja
yleisemmin taidefilosofian
välillä.**

on the Theatre of Walter Benjamin” Esa Kirkkopelto tarkastelee Walter Benjaminin teatteria koskevia näkemyksiä verrattuna Brechtin teatteria koskevaan artikkeliin ”Was ist das epische Theater?”⁴ Kirkkopellon tutkielma liikkuu kiinnostavasti kirjallisuudentutkimuksen ja teatterintutkimuksen ja yleisemmin taidefilosofian välimailla. Taustana esitellään Benjaminin näkemyksiä romantiikasta ja laajemmaltikin romantiikan taidekäsitystä. Tämä taas johtaa pohtimaan suhdetta proosaan ja romaaniin, jolloin esillä ovat myös venäläisen formalistin Viktor Šklovskin proosaa koskevat näkemykset. Artikkelissa osoitetaan, miten tutkiessaan Brechtin eppistä teatteria Benjamin katsoo myös sen yli ja siitä eteenpäin. Tutkielman lopussa tarkastellaan lyhyesti sitä, mihin teatteri sitten Benjaminin ja Brechtin on kehittynyt. Enemmän kuin artikkelikokoelman muut kirjoittajat Kirkkopelto kiinnittää huomiota (sekä tekstissä että laajahkoissa alaviitteissä) käsitteisiin ja käsiteanalyysiin (Šklovskin termiin *ostranenije* ja useisiin saksalaisiin termeihin ja niiden englanninnoksiin).

Anteeksiannon ongelma

Kokoelman kiinnostavimpia on Juha Sihvolan artikkeli ”The Ethics of Forgiveness. Dostoyevskyan Reflections”. Uskoisin sen kiinnostavan myös laajempaa yleisöä – artikkelista olisikin syytä muokata myös suomenkielinen versio ja julkaista se jossain aikakauslehdessä, onhan kyseessä ketä tahansa sivuava kysymys anteeksiannosta. Artikkelin lähtökohtana on Dostojevskin *Karamazovien veljeksiin*⁵ sisältyvä, Ivan Karamazovin kertoma tarina venäläisestä kenraalista, joka rankaisee kohtuuttoman julmasti poikaa, joka oli vahingoittanut kenraalin koiran jalkaa (kenraali usuttaa koiransa alastomaksi riisutun pojan kimppuun raatelemaan tämän kuoliaaksi pojan äidin silmien edessä). Jopa äärimmäisyyksiin menevässä venäläisessä yhteiskunnassa kenraalin menettely tuomittiin, kertoo Ivan. Kuvattuaan lyhyesti kyseisen kohtauksen Sihvola siirtyy tarkastelemaan israelilaisen fi-

losofin Avishai Margalitin teosta *The Ethics of Memory* ja kysymystä anteeksiannosta; Margalitin teoksessa anteeksianto on esillä lähinnä viimeisessä luvussa.

Sihvolan esityksen mukaan Margalit ”väittää, että nykyisessä maailmistuneessa humanistisessa moraalisuudessa meillä ei ole moraalista velvollisuutta anteeksiantoon”. Anteeksiantamisella on tällöin sijansa vain tietyllä kapeammalla alueella; kysymykseen tulevat velvoitukset niitä ihmisiä kohtaan, joista välitämme ja joiden hyvää olemme sitoutuneet edistämään. Sihvola esittää sangen monipuolista kritiikkiä Margalitia kohtaan. Hänen mielestään Margalit olisi esimerkiksi voinut luoda yksityiskohtaisemman luokituksen anteeksiannon eri asteista, jos hän olisi enemmän ottanut huomioon psykologiset tekijät. Sihvolan ajatusta voisi jatkaa. Kun lähtökohtana on Ivan Karamazovin groteski esimerkki Dostojevskin romaanissa ja Margalitin lähtökohtana holokausti, voi kysyä, mikä merkitys paljon ”arkipäiväisempien” asioiden yhteydessä ystävien ja tuttavien keskinäisellä anteeksiannolla on.⁶

Sihvolan mielestä anteeksiantaminen on universaali velvollisuus, mitä hän perustelee sillä, että tämän velvollisuuden kohde on väärintekijä, ei anteeksiantaja. ”Me kaikki olemme potentiaalisia väärintekijöitä, koska olemme moraalisesti epätäydellisiä; emme koskaan tiedä, milloin itse tarvitsemme anteeksiantoa”, toteaa Sihvola. Toteamus moraalista epätäydellisyydestä on varmaan oikea, mutta minun on vaikea nähdä, miten siitä voitaisiin johtaa se, että anteeksiantaminen on universaali velvollisuus. Voisi ehkä sanoa, että Sihvolan näkemys anteeksiannon velvollisuudesta on ylevämpi, Margalitin realistisempi.

Margalitin näkemyksistä Sihvola palaa takaisin Ivan Karamazoviin. Hän esittää eräänlaisen yhteenvedon ja tiivistelmän Ivanin puheesta, jossa tämä kommentoi esittämäänsä kertomusta. Voisi ehkä enemmän ottaa huomioon, että Ivan esittää näkemyksensä suorastaan hengästyneeseen sävyyn, mikä myös tekee

siitä ehkä vaikeatulkintaisemman kuin Sihvola antaa ymmärtää.

Toisaalta kysymykseen anteeksiannosta liittyy kysymys anteeksiamisesta (suomen kielessä on sopivasti sanat juuri anteeksiantamiselle ja -saamiselle) sekä (väärintekijän puolelta) katumuksesta. Koskeeko universaali anteeksiantaminen yhtä hyvin katumatonta kuin katuvaa väärintekijää? Sihvolan artikkeli onkin tärkeä juuri siksi, että se toimii uusien kysymysten herättäjänä.

Lopuksi

Ruokosen ja Wernerin artikkelikoelma on huolellisesti toimitettu. Vain Tournier’n *Perjantai*-romaanin ranskankielisessä nimessä olevat virheet sekä eräät virheelliset henkilönimet ja kielelliset seikat ovat jonkinasteisia *nubila Phoebi*.

Viitteet

1. Erikoista kyllä, Eldridge käyttää ilmaisua *fuller personhood*, mikä tuo mieleen Kilven ”täyden miehuuden”.
2. Ks. Mikko Salmela, *Suomalaisen kulttuurifilosofian vuosisata*. Otava, Helsinki 1998, 149–150.
3. Salmela 1998, 155–156.
4. Kirkkopellon artikkelin suomenkielinen versio ”Proosallinen näyttämö – Walter Benjaminin teatterista” on ilmestynyt kirjallisuudentutkimuksen aikakauskirjassa *Avain* 3–4/2005:ssä.
5. Dostojevski on ollut muutenkin esillä anteeksiantoa koskevassa keskustelussa, ks. esim. Julia Kristeva, *Musta aurinko. Masennus ja melankolia*. Suomenos Mika Siimes (VIII luku Pia Sivenius). 2.p. Nemo, Helsinki 1999, 195–242.
6. Voihan usein esimerkiksi jokin loukkaava käyttäytyminen vaivata loukattua vuosikymmenien päästä. Tästä tarjoaa havainnollisen esimerkin Cordelia Edvardsonin artikkeli ”Bergman missförstod förlätelsens lag”. *Svenska Dagbladet* 13.8.2007. Artikkelin on myös yleensä kiinnostava anteeksiannon problematiikan kannalta. Siinä missä Sihvola katsoo, että anteeksiantaminen on universaali velvollisuus, koska kaikki voivat joskus tarvita anteeksisaaamista, siinä Edvardson näkee perusteena kaikkien kuolevaisuuden: ”[...] i vetskapen om att färjkarlen även väntar på mig och snart skall kasta loss är jag redo att, inte glömma, men förlåta Geniets [...] förödmjukelser av mig.”